

Svoboda znanosti in njenega pouka v luči univerzitetne samouprave (1)

1. Mednarodni standardi za realizacijo svobode znanosti in njenega pouka¹

Realizacija pravic različnih skupin državljanov do udeležbe pri uživanju kulturnih dobrin in do sodelovanja pri njihovem ustvarjanju in širjenju je v precejšnji meri odvisna od priznavanja in spoštovanja nekaterih drugih temeljnih človekovih pravic in svoboščin. V tem pogledu so strateškega pomena pravice do svobode misli in vesti, do svobode prepričanja, mnenja in informacije, do svobode izražanja in do svobode zbiranja in združevanja.

Pravice oseb in skupin posameznikov, ki ustvarjajo, poustvarjajo in dajejo ustvarjalno obliko kulturnim proizvodom (v to kategorijo oseb pa spadajo tudi znanstveniki, raziskovalci in univerzitetni učitelji), nadalje tistih oseb, ki kulturne vrednote in dobrine posredujejo širši javnosti v vzgojnem procesu, preko množičnih medijev ali v okviru drugih kulturnih ustanov (kakršne so na primer knjižnice, muzeji, arhivi, računalniški centri, datoteke in druge) pa dodatno varujejo določila mednarodnih pravnih pravil in drugih tekstov, ki se tičejo delavcev na splošno in pa delavcev v kulturno-izobraževalnih ustanovah, ki izpolnjujejo določene pogoje ustreznega delovnega statusa. Izraz »znanstveni raziskovalci«² označuje na primer tiste osebe, ki so pooblaščen za preučevanje posebnega področja znanosti ali tehnologije. Specifična merila za sprejem v to kategorijo delavcev – kakršna predstavljajo razne diplome, akademske stopnje in nazivi ali položaji – pa določa konkretna država.

Status teh kategorij delavcev, to je priznanje njihovih pravic in svoboščin, ki vključujejo tudi moralne, ekonomske in socialne pravice in še posebej njihove delovne pogoje, dohodek, druge materialne koristi in socialno varnost, varuje torej ves spekter mednarodnih konvencij, priporočil in drugih meddržavnih iniciativ, ki se tičejo splošnega statusa delavcev in ki sta jih sprejeli Organizacija združenih narodov ter Mednarodna organizacija dela.³

Na splošnem področju kulture (ki vključuje seveda tudi znanost in univerzitetni pouk) je dejavnost Združenih narodov usmerjena na zagotavljanje pogojev za doseg dveh glavnih ciljev:

* Prof. dr. Peter Jambrek, Pravna fakulteta v Ljubljani; rokopis končan v decembru 1988.

¹ Pričujoča študija je sestavni del raziskave strokovnih podlag za zakon o Univerzi, za katere izdelavo je zadolžena raziskovalna skupina v sestavi G. Trpin, A. Igličar, P. Jambrek, A. Perenič in M. Novak. Raziskava se loteva vprašanj organiziranosti univerze v okviru širšega problemskega sklopa koncepta organiziranosti in načrtovanja univerze kot velikega družbenega sistema usmerjenega raziskovalnega programa z naslovom »Dolgoročni razvoj visokega šolstva v SR Sloveniji.«

Namen pričujoče avtorske študije je opredeliti institucionalne in normative ter z njimi povezane organizacijske pogoje za realizacijo temeljnih načel svobode znanosti in njenega pouka na univerzi. Ustrezne opredelitve bom podal na osnovi predhodnega pregleda mednarodno-pravnih standardov za realizacijo svobode znanosti (»akademske svobode«) in njenega pouka ter na osnovi zgodovinske primerjave in kritike povojne zakonodajne ureditve teh vprašanj na ljubljanski univerzi.

² Kot je izraz definiralo Priporočilo o statusu znanstvenih raziskovalcev, Poglavlje I., 1(d).

³ Na primer: Priporočilo o statusu umetnikov, Priporočilo o statusu znanstvenih raziskovalcev.

a) da umetniki, znanstveniki, učitelji in novinarji niso diskriminirani v primerjavi z drugimi kategorijami delavcev, in

b) da bi uživali dodatne ugodnosti glede na posebno naravo njihovega dela, s katerimi naj jim bo v največji možni meri omogočeno »neovirano odkrivati objektivno resnico«, »svobodno izmenjavati ideje in znanje«⁴ ter »spodbujati talent« in »ustvarjalnost«.⁵

V razmerju do znanosti je Univerzalna deklaracija o človekovih pravicah priznala vsakemu človeku pravico do »svobodne udeležbe v kulturnem življenju skupnosti... in do deleža pri znanstvenem razvoju ter pri njegovih sadovih«, pa tudi pravico do »varovanja moralnih in materialnih koristi, ki izvirajo od katerekoli znanstvene proizvodnje, katere avtor je oseba« (člen 15, 1 in 2). Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah je te pravice še dodatno zavaroval. Posebej je določil, da ima vsakdo pravico a) udeleževati se kulturnega življenja [člen 15, 1(a)], b) okoriščati se z rezultati znanstvenega napredka in njegove uporabe [člen 15, 1(b)], in c) do »varstva moralnih ter materialnih interesov, ki izvirajo od znanstvenega... dela, katerega avtor je« [člen 15, 1(c)]. Pakt je nadalje ugotovil, da je polno uresničenje teh pravic možno le, d) ob prizadevanjih za ohranitev, razvoj in širjenje znanosti (člen 15, 2), e) če je spoštovana svoboda, ki je nujno potrebna za znanstveno raziskovanje in ustvarjalno dejavnost, in f) če so priznane koristi, ki jih dajeta spodbujanje in razvoj mednarodnih stikov ter sodelovanje na področjih znanosti in kulture.

1.1. Pravice znanstvenih delavcev

»Znanstveni raziskovalci«,⁶ se pravi osebe, ki so pooblaščen raziskovalno delati na določenem področju znanosti in tehnologije, in ki s tem prispevajo k znanstvenemu razvoju, imajo dve vrsti nalog:

a) da neposredno sodelujejo v procesih študija, eksperimentiranja, konceptualizacije in teoretične verifikacije, ki generira znanstvena spoznanja (ta proces označuje izraz »znanstveno raziskovanje«), in

b) da so dejavni v procesih adaptacije, testiranja in preciziranja teh spoznanj, tako da pripeljejo do točke, ko je možna njihova praktična uporabnost (ta proces označuje izraz »tehnološki« ali »eksperimentalni« razvoj).

Glede na cilje, ki jih izpostavlja »Priporočilo o statusu znanstvenih raziskovalcev«, označuje beseda »znanost«:

»... dejavnost, s pomočjo katere si človeštvo prizadeva na organiziran način, z individualnimi ali kolektivnimi prizadevanji majhnih in večjih skupin, spoznati in obvladati verigo vzročno-posledičnih odnosov tako, da objektivno preučuje opazovane pojave; (znanost) povezuje na koordiniran način tako proizvedene subsisteme znanja s tem, da jih sistematično pojasnjuje in pojmovno razlaga, pogosto tudi s pomočjo matematičnih simbolov; na ta način si znanost zagotavlja možnosti uporabe takega razumevanja naravnih in družbenih procesov in fenomenov v lastno korist.«

Izraz »znanost« torej označuje:

⁴ Preambula Ustave UNESCO-a.

⁵ Deklaracija o principih mednarodnega kulturnega sodelovanja, ki jo je razglasila Generalna konferenca UNESCO-a na svoji 14. seji 4. novembra 1966, členi III in IV.

⁶ Na tem mestu se sklicujem na definicije izrazov »znanstveno raziskovanje«, »eksperimentalni razvoj«, in »znanstveni raziskovalci«, ki so bile formulirane za potrebe Priporočila o statusu znanstvenih raziskovalcev, I.1(c).

»... kompleks dejstev in hipotez, znotraj katerega so teoretične prvine opredeljene tako, da jih je moč preverjati; do te mere izraz sam vključuje tudi tiste znanosti, ki preučujejo družbena dejstva in pojave«.

Beseda »tehnologija« pa pomeni:

»... tako znanje, ki je v neposredni zvezi s proizvodnjo ali predelavo dobrin ali uslug [I., 1(a) in (2)].«

Znanstveno raziskovanje in eksperimentalni razvoj sta očitno zelo specializirani dejavnosti, ki praviloma predpostavljata vse-življenjski poklicni angažma, posebne kvalifikacije in njihovo pridobivanje. Petindvajset ekonomsko najbolj razvitih dežel je imelo v povprečju sto do tristo znanstvenikov in inženirjev na deset tisoč prebivalcev. V večini dežel na svetu (nekaj manj kot v stotih) je segalo to število od deset do sto na deset tisoč prebivalcev, v tridesetih (nekaj manj ali nekaj več) deželah, ki se jih šteje za najmanj razvite, pa je delovalo le nekaj sto znanstvenikov in inženirjev na milijon prebivalcev. Leta 1971 je dobilo znanstvene diplome v Severni Ameriki 37 ljudi na 100.000 prebivalcev, 13 v Evropi, 3 v Arabskih državah, 2 v Afriki, 1,4 v Latinski Ameriki.⁷

Zato bi bilo nerealistično, pa tudi iz strokovnih razlogov nesprejemljivo interpretirati »pravico do udeležbe v kulturnem življenju« tako, da bi zajemala tudi »pravico do udeležbe pri opravljanju znanstvene dejavnosti«. Vendar pa UNESCO-vo Priporočilo o statusu znanstvenih raziskovalcev priznava vsem državljanom pravico do enakih možnosti in enakega dostopa do poklicne kariere v znanstveni skupnosti. V tem pogledu je UNESCO priporočil, da je treba sprejeti ukrepe, ki naj zagotavljajo, da bodo

»... vsi državljani uživali enake možnosti začetne izobrazbe in kvalifikacije, ki jih usposablja za znanstveno delo, brez diskriminacije na temelju rase, barve kože, spola, jezika, religije, političnega ali kakšnega drugega prepričanja, narodnega ali socialnega izvora, ekonomskega položaja ali rojstva; vsem državljanom, ki so po tej poti dosegli ustrezno kvalifikacijo, mora biti nadalje tudi omogočeno, da se enakopravno potegujejo za razpoložljive službe na področju znanstvenega raziskovanja« [III., 11(a)].

Nadaljnja določila tega priporočila preprečujejo diskriminacijo tudi kasneje, ko je oseba že začela znanstveno kariero. V tem pogledu se priporočilo zavzema za dostopnost položajev z večjo odgovornostjo. Napredovanje, priznanje in ocenjevanje znanstvenikov mora torej potekati na podlagi kriterijev ustvarjalnih dosežkov, znanja, kvalifikacije, publikacij in strokovnega ugleda. Države članice (UNESCO-a) so s tem priporočilom še posebej pozvane in spodbujane, da formulirajo in izvajajo tako politiko, ki naj omogoča znanstvenim raziskovalcem dosegati odgovorne poklicne položaje »predvsem na podlagi pravične in realistične ocene sposobnosti dotične osebe, kakršno izkazujejo njeni sedanji ali nedavni uspehi in kakršna je dokazljiva na podlagi formalnih ali akademskih izkazov pridobljenega znanja ali sposobnosti, ki jih je pokazala oseba.« (28.) Priporočilo nadalje poziva države, naj »dokažejo, da pripisujejo velik pomen ustreznemu moralnemu in materialnemu nagrajevanju znanstvenih raziskovalcev za njihovo ustvarjalno prizadevanje, ki so ga pokazali s svojim delom.« (38.) V tem pogledu naj sprejmejo ali pa spodbudijo sprejem primernih ukrepov, s katerimi bo izraženo priznanje izkazane kreativnega uspeha znanstvenih raziskovalcev.« [39 (b).]

Priporočilo opozarja tudi na dejavnike, ki imajo zaviralni vpliv na ustvarjalna

⁷ Vsi kvantitativni indikatorji so povzeti po: *Thinking Ahead: UNESCO and the Challenges of Today and Tomorrow*, Paris: UNESCO, 1977.

prizadevanja raziskovalcev znotraj same znanstvene skupnosti. Posebno pozornost posveča v tem pogledu, na primer, starostni rigidnosti določene profesije. Zato je bilo še posebej priporočeno, naj bo nacionalna znanstvena politika formulirana tako, da bo upoštevala načelo svobodne mobilnosti znanstvenih raziskovalcev, in tako, »da bo poklic dovolj privlačen za visoko sposobne mlade ljudi, da bodo imeli le-ti dovolj zaupanja v znanstveno raziskovanje in eksperimentalni razvoj kot poklicno kariero, ki nudi dobre perspektive in ustrezen občutek poklicne varnosti; vse to so pogoji stabilnega in ustreznega obnavljanja znanstvenega in tehnološkega osebja naroda« [9(a)], ki nudijo tudi »izzivalne možnosti mladim raziskovalcem za pomembne znanstvene raziskave in eksperimentalni razvoj v skladu z njihovimi sposobnostmi« [21(d)].

Mednarodni akti s področja človekovih pravic štejejo kader talentiranega in kvalificiranega osebja za temeljni kamen, od katerega je odvisen prispevek znanosti in tehnologije obćemu razvoju naroda. Kvaliteto in kvantiteto tega kadra in njegove učinkovitosti pa po prav teh mednarodnih aktih najbolj spodbuja in ohranja spoštovanje njegovih pravic do ustvarjalne svobode. V preambuli zgoraj citiranega priporočila je ugotovljeno, da »predstavlja bistvo znanstvenega napredka odprta komunikacija rezultatov, hipotez in stališč – kakršno nakazuje načelo 'akademske svobode' – ta proces pa predstavlja tudi najmočnejšo garancijsko točnost in objektivnost znanstvenih izsledkov.«

Ta fundamentalna pravica znanstvenih raziskovalcev je večkrat in ponovno opredeljena v zvezi z različnimi vsebinskimi določili priporočila: Pri opredeljevanju nacionalne politike »je potrebno z vso skrbjo upoštevati, da naj ima prednost predvsem razvoj ustvarjalne dejavnosti znanstvenih raziskovalcev... na podlagi največjega možnega spoštovanja avtonomije in svobode raziskovanja, ki je potrebna za znanstveni napredek« (II., 8.). Še konkretnije, raziskovalci naj prevzamejo odgovornost in pravico »delati v duhu intelektualne svobode pri odkrivanju, širjenju in obrambi znanstvene resnice – take, kakršno sami »vidijo« [14(a)]; in »se svobodno izjasniti o človeški, socialni ali ekološki vrednosti določenih projektov ter se v končni posledici tudi umakniti iz teh projektov, če jim tako narekuje lastna vest« [14(c)].

Kot pravilo naj bi bila upoštevana tudi svoboda znanstvenih raziskovalcev objavljati rezultate svojega dela [35(a)] z najmanjšo možno mero omejitev [34(a)], ter sodelovati pri pretoku in izmenjavi idej ter informacij po vsem svetu (26.).

Upoštevati je tudi treba, da znanstveni raziskovalci prispevajo k blaginji in razvoju svojega naroda v bistvu na dva načina:

- a) s svojim ustvarjalnim delom, ki ga opravljajo v »duhu služenja skupnosti«, in
- b) tako, da sodelujejo pri odločanju o javnih zadevah narodnega ali krajevnega pomena, vključno z udeležbo pri določanju nacionalne politike znanstvenega in tehnološkega razvoja.

Obe vrsti prispevkov priznava tudi UNESCO-vo Priporočilo o statusu znanstvenih raziskovalcev [posebno v členih 7, 12, (II), (III), (IV), 13, 18, 23 in 24.].

Participativne pravice na področju znanosti zadevajo tudi temeljno pravico vsakogar »uživati koristi znanstvenega napredka in njegove uporabe.«⁸ Ta pravica pa ljudem ne daje le pravice sprejemati, uporabljati in biti deležen koristi, ki jih dajejo rezultati znanstvenega dela, ampak jih tudi zadolžuje, da identificirajo pro-

⁸ Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, člen 15(b).

bleme, ki zaslužijo, da se jih znanstveno razišče, ter da svoje poglede in želje na različne načine sporočajo raziskovalcem.

Če torej povežemo oba konca pravic v zvezi z znanstvenim razvojem, to je, pravice raziskovalcev in pravice javnosti, potem lahko rečemo, da imajo znanstveni raziskovalci kot skupina pravico izbirati raziskovalne probleme in sporočati rezultate svojega dela »v duhu služenja skupnosti«, ter opravljati svoje delo »v duhu intelektualne svobode pri odkrivanju znanstvene resnice.«

Pravica znanstvenih raziskovalcev objavljati in na druge načine širiti svoja spoznanja, braniti znanstveno resnico – kot so jo sami spoznali – in svetovati pri družbenih naporih za socio-ekonmski razvoj, je s stališča skupnosti interesov izrazit privilegij. Seveda pa lahko predvidevamo, da bodo nekateri izsledki ocenjeni za škodljive s stališča specifičnih skupinskih interesov. Vendar pa je funkcija formalnih človekovih pravic, da prav v takih situacijah varujejo svobodo znanstvenega ustvarjanja in izražanja ter s tem ščitijo tudi širše družbene interese.

V sodobnih družbah se znanstvena spoznanja širijo prek vrste množičnih medijev in izobraževalnih ustanov. V tem procesu so znanstvena spoznanja adaptirana in redigirana, profesionalni pojmi se prevajajo v jezik, ki je blizu vsakdanjim izkušnjam širše javnosti. Tako znanost vse bolj dobiva podobo oprijemljive realnosti, ljudje pa se zavedajo, »da številni zapleteni predmeti, ki so v vsakdanji rabi, pomenijo uporabo znanstvenih odkritij ter da«. . . neštete znanstvene dejavnosti, ki se nenehno izpopolnjujejo, pogojujejo raven splošne blagine in varnosti na področju zdravstva, življenjskih pogojev in rekreacije.«⁹

1.2 Svoboda pouka

Najbolj splošen cilj UNESCO-ve akcije na področju (univerzitetnega) pouka in študija je demokratizacija vzgojne vsebine, učnih metod in izobraževalnih struktur. Opredelimo lahko naslednje značilne razsežnosti tega procesa:¹⁰

a) široke možnosti vstopa (sprejem, dostopa) v vzgojni proces za vse družbene skupine, vključno s tistimi, ki so marginalne, deprivirane, pod-privilegirane ali manjšinske;

b) enake možnosti uspeha v tem procesu, ki, *inter alia*, implicirajo prilagoditev izobraževanja značilnim potrebam in motivacijam različnih skupin; posledica tovrstne adaptacije je diverzifikacija izobraževanja;

c) ustanavljanje interakcijskih povezav med izobraževalnimi ustanovami in socio-ekonomskim okoljem, v katerem delujejo;

d) naraščanje obsega izobrazbe v določeni državi glede na leta in kvaliteto obveznega osnovnega šolanja, ekspanzija srednjega in visokega izobraževanja in širjenja možnosti za vse-življenjsko in formalno učenje ter samoizobraževanje;

e) širjenje zvrsti in možnosti izobrazbe, ki je potrebna posebnim skupinam, kakršne so nepismeni, (i)migranti, kmečko prebivalstvo in druge;

f) transformacija razmerij med profesorji in študenti, s poudarkom na študentovi neodvisnosti ter svobodni izbiri oziroma na individualizaciji izobraževanja;

g) participacija različnih socialnih skupin pri definiranju ciljev in metod izobraževanja;

⁹ V tem delu UNESCO-vega Srednjeročnega plana je bil uporabljen na sodoben in uravnotežen način izraz »razčaranje« Maxa Webera.

¹⁰ Glej tudi *Thinking ahead*, poglavje o »Izobraževalni dejavnosti«, str. 195–236.

h) razvoj in spodbujanje profesionalne svobode in odgovornosti profesorjev; in

i) porast mobilnosti vseh udeležencev v izobraževalnem procesu, se pravi študentov in profesorjev, raziskovalcev in drugih strokovnjakov.

Svoboda pouka je tesno povezana s participativnimi pravicami izobraževalnega osebja na univerzah. To področje obravnava Priporočilo o statusu učiteljev,¹¹ ki pa se nanaša le na učitelje v javnih in v privatnih šolah do vključno dokončane srednje izobraževalne stopnje. Določila Konvencije o diskriminaciji (pri zaposlovanju in poklicnem delu), Konvencije proti diskriminaciji na področju izobraževanja, Konvencije o politiki zaposlovanja in drugih aktov Združenih narodov in Mednarodne organizacije dela pa se nanašajo na vse kategorije delavcev in seveda na izobraževalno osebje vseh stopenj (vključno z univerzitetnim).

Konvencija o diskriminaciji (pri zaposlovanju in poklicnem delu) varuje »enake možnosti in tretman glede na zaposlovanje in poklicno delo s ciljem, da bi bile na teh področjih odpravljene vse oblike diskriminacije« (člen 2). Izraz »diskriminacija« pa v tem kontekstu pomeni:

»... katerokoli razločevanje, izločitev ali prednost, do katere pride na podlagi rase, barve kože, spola, religije, političnega prepričanja, nacionalnega izvora ali socialnega porekla in zaradi katere bi prišlo do ukinitve ali zmanjšanja enakih možnosti ali enakega tretmana pri zaposlovanju in pri poklicnem delu.«

Glede na cilje te konvencije vključujejo izrazi »zaposlitev« in »poklicno delo« dostop do poklicnega izobraževanja, dostop do zaposlovanja in do konkretnih poklicev ter razmere in pogoje zaposlovanja [člen 1, 1(a) in 3].

Konvencija o politiki zaposlovanja še dodatno poziva vlade držav, naj zagovarjajo tako dejavno politiko, ki bo zagotavljala »svobodno izbiro zaposlitve in največ možnosti vsakega delavca, da se usposobi za pridobitev raznih kvalifikacij in sposobnosti, in da jih uporabi pri delu, za katerega je usposobljen ne glede na raso, barvo kože, spol, religijo, politično prepričanje, nacionalni izvor ali socialno poreklo« (člen 1.3).

Čeprav določila Priporočila o statusu učiteljev izrecno niso namenjena tudi univerzitetnim učiteljem, lahko *per analogiam* upoštevamo, da v tem priporočilu opredeljena načela glede svobode pouka in akademske svobode veljajo oziroma bi veljala v še večji meri tudi na področju univerzitetnega izobraževanja. To priporočilo na primer ponovno potrjuje in konkretizira principe ne-diskriminacije. Pri tem ugotavlja, da naj »bi ne prihajalo do nobene oblike diskriminacije na podlagi rase, barve kože, religije, političnega prepričanja, nacionalnega ali socialnega izvora, ali ekonomskega položaja na kateremkoli področju usposabljanja in izobraževanja učiteljev (III, 7). Ta akt tudi priporoča, »naj bo napredovanje odvisno od objektivne ocene učiteljeve kvalifikacije za novo delovno mesto, glede na striktno profesionalne kriterije, ki so določeni na podlagi posvetovanja z učiteljsko organizacijo« (VII, 44). Priporočilo pripoznava tudi potrebo po ustrezni zaščiti učiteljev proti samovolji (»arbitrarni akciji«), ki bi vplivala na njihov poklicni položaj in napredovanje (VII, 46). V ta namen pa definira pravična zavarovanja, ki naj učitelja ščitijo na vsaki stopnji disciplinskega postopka (VII, 50).

Priporočilo poudarja različne vidike profesionalne svobode učiteljev. Tako konkretno ugotavlja naslednje:

a) da naj »uživa učiteljski poklic akademsko svobodo pri opravljanju poklicnih dolžnosti«, in se pri tem sklicuje na okoliščino, da »so učitelji še posebej kvalifici-

¹¹ To priporočilo je sprejela Posebna medvladna konferenca o statusu učiteljev.

rani presojsati učne pripomočke in metode, ki so najprimernejše za njihove učence, zato pa naj bi imeli glavno vlogo pri izboru in pripravi učnega gradiva, pri izboru učbenikov in pri uporabi učnih metod v okviru veljavnih programov ter ob pomoči izobraževalnih oblasti« (VIII, 61);

b) da naj »učitelji in njihove organizacije sodelujejo pri oblikovanju novih predmetov, učbenikov in učnih pripomočkov« (VIII, 62);

c) da naj »vsi sistemi inšpekcije in nadzora delujejo tako, da bodo učitelje spodbujali in jim pomagali pri izvajanju njihovih strokovnih nalog, ne da bi krnili svobodo, iniciativo in odgovornost učiteljev« (VIII, 63); in

d) da naj bi »učitelji imeli pravico svobodno uporabljati take tehnike ocenjevanja, ki se jim zdijo koristne za preverjanje napredovanja učencev« (VIII, 65).

(Nadaljevanje sledi)

Svoboda znanosti in njenega pouka v luči univerzitetne samouprave (2)

2. AKADEMSKA SVOBODA V DOLOČILIH UNIVERZITETNEGA PRAVA

Temeljne načelne prvine akademske svobode so: svoboda znanosti, svoboda univerzitetnega pouka in avtonomija univerze – ki se kaže v njeni samo-upravnosti ter pravicah do pravne osebe in samo-organizacije.

Vse te načelne prvine – svoboščine in pravice – so po eni strani sestavine splošnejših in temeljnih človekovih pravic, po drugi strani pa jih konkretizirajo različna normativno-organizacijska določila univerzitetnega prava. V nadaljnji razlagi bom upošteval zlasti naslednje:

a) izrecne zakonske formulacije o akademski svobodi in o avtonomiji univerze;

b) določila, ki zagotavljajo svobodo znanstvene ustvarjalnosti ter ki hkrati preprečujejo njeno usmerjanje glede na znanosti vsiljena ideološka, politična, verska, moralna ali kakšna druga, s strokovnega in znanstvenega vidika apriorna, vrednostna in torej v načelu nedokazljiva stališča;

c) določila, ki zagotavljajo akademsko svobodo glede na univerzitetni pouk in ki hkrati preprečujejo njegovo usmerjanje glede na študiju in pouku vsiljena ideološka, politična, verska, moralna ali kakšna druga znanosti in stroki tuja stališča;

d) določila, ki opredeljujejo akademske kriterije izvolitve in napredovanja univerzitetnih učiteljev in sodelavcev ter ki hkrati preprečujejo njihovo pristransko selekcijo in promocijo na podlagi partikularističnih ideoloških, političnih, verskih, moralnih ali kakšnih drugih, s strokovnega vidika irelevantnih kriterijev;

e) organizacijska določila, ki zagotavljajo funkcionalno integracijo univerze kot intelektualne skupnosti znanstvenih disciplin in študijskih smeri ter pedagoškega in znanstvenega osebja, katerega duhovna – moralna in intelektualna – kohezija temelji na pravilih znanstvenega etosa;

f) določila, ki definirajo in razmejujejo pristojnosti organov civilne družbe in države na eni strani, ter univerzitetnih teles na drugi strani – in s tem precizirajo razmerja med univerzitetno avtonomijo in širšim socialnim sistemom.

2.1. Svoboda znanosti in njenega pouka v pravu univerze

Pravice do akademske svobode, se pravi do svobode znanosti in njenega pouka, so zajete že v osrednjih mednarodno pravnih dokumentih (v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah, v obeh Paktih), od katerih je nekatere ratificirala tudi SFR Jugoslavija, tako da so na njenem ozemlju neposredno uporabljivi. Te pravice so primerno urejene tudi z veljavno ustavno in zakonsko ureditvijo šolskega in izobraževalnega sistema Jugoslavije, še posebej v ustreznih poglavjih zvezne in republiških ustav o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah. Vsa ta določila

torej veljajo in so obvezna za delovanje univerz ne glede na to, ali so v zakonih o univerzah ali o visokem šolstvu še izrečno ponovljena. Prisotnost določil o akademski svobodi v pozitivnem pravu univerze je torej predvsem simbolnega in deklaratornega pomena. Izraža le vztrajno in izrečno potrjeno zakonodajalčevo voljo, da še v konkretni zakonski ureditvi zagotovi ustrezne pravice učiteljev in študentov ter univerze kot samostojne akademske skupnosti.

Tako Zakon o Univerzi v Ljubljani, sprejet 28. junija 1957 (v nadalje: ZULj-57), v 6. členu določa: »Zagotovljena je svoboda pouka in znanstvenega dela na Univerzi.« Zakon o visokem šolstvu v Ljudski republiki Sloveniji, sprejet 16. decembra 1960 (dalje: ZVŠ-60), v 9. členu ponovi smiselno enako formulacijo: »Zagotovljena je svoboda učnega in znanstvenega dela na visokošolskih zavodih.« Isto določilo je ponovljeno tudi v 9. členu Zakona o visokem šolstvu, ki je bil sprejet 15. aprila 1965 (dalje: ZVŠ-65).

Izrecne formulacije o svobodi pouka in znanstvenega dela pa ne vsebuje več slovenski Zakon o visokem šolstvu, sprejet 11. marca 1969 (dalje: ZVŠ-69), niti zadnji, sedaj veljavni Zakon o visokem šolstvu, ki ga je sprejela Skupščina SR Slovenije 29. aprila 1975 (dalje: ZVŠ-75). Iz veljavnega zakona ni izpadla le izrecna določba o svobodi znanosti in njenega pouka, ampak je bila vanj vključena tudi formulacija, ki poudarja popolno integracijo visokega šolstva v širši družbeni sistem: »Visoko šolstvo je del združenega dela in je vključeno v enotni vzgojnoizobraževalni sistem v Socialistični republiki Sloveniji.« [1. člen, tč. (2)]

2.2. Konkretizacija določil o akademski (ne)svobodi

Vsak dosedANJI povojni slovenski univerzitetni zakon je vseboval oziroma vsebuje določbe, ki omejujejo svobodo univerzitetnega pouka na podlagi kriterijev državnega interesa in posebne ideološke usmerjenosti. Že ZULj-57 v 5. členu poudarja, da univerza in fakultete »vzgojajo študente v zavedne državljane socialistične skupnosti«. Isto določilo ponavlja ZVŠ-60 (v 2. členu), ter ZVŠ-65 (v 2. členu). Kakršnakoli podobna državotvorna in ideološka določba pa je izpadla iz ZVŠ-69, ki se omejuje le na naslednjo vrednostno nevtrarno formulacijo: »Fakultete in visoke šole vzgojajo in izobražujejo strokovnjake z visoko izobrazbo in znanstveni naraščaj ter organizirajo in razvijajo znanstveno-raziskovalno delo.« (10. člen) O Zakonu iz leta 1969 bi torej lahko rekli, da se omejuje le na preciznejše in konkretnije pravne formulacije; po eni strani ne ponavlja splošnih načel o svobodi znanosti in pouka, po drugi strani pa je tudi izrečno ne oži in je ne usmerja.

Popolno novost pa pomeni v tem pogledu univerzitetni zakon iz sedemdesetih let, ki ne omenja več »akademske svobode«, pač pa pedantno, pogosto in patetično poudarja različne kanale, sredstva in načine ideološkega in političnega usmerjanja univerze. Družbeni smotri znanstvenega in pedagoškega dela na univerzi so po tem zakonu: »razvoj socialistične družbe«, »pouk marksizma«, usposabljanje za »prakso samoupravnega socializma«, oblikovanja »lika socialističnega samoupravnega aktivnega strokovnega delavca«, uveljavljanje »socialističnega humanizma, etike in patriotizma«, utrjevanje »bratstva in enotnosti med jugoslovanskimi narodi«, itd., ipd.

Ideološka in politična usmeritev univerze s tem zakonom ni bila le načelno opredeljena. Predviden je bil tudi konkretni politični organ izven univerze, ki je zadolžen za planiranje, organizacijo in kontrolo študijskih in znanstvenih dejavno-

sti; to je Marksistični center pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije. Ta organ »programira, organizira in izvaja izobraževanje in raziskovalno delo v visokem šolstvu na področju teorije in prakse marksizma in samoupravljanja...« (12. člen veljavnega ZVS-75).

Že vsaj od objave obeh vplivnih predavanj Maxa Webra »O politiki kot poklicu«¹² in »O znanosti kot poklicu«¹³ ima pojem akademske svobode dovolj precizirano vsebino. Politični programi in ideološka stališča so za znanstvenike predmet analize in primerjalne ter zgodovinske interpretacije, za profesorja pa možna vsebina pouka kot študijsko gradivo, o katerem študente informira, ki ga nepristransko analizira, klasificira in razlaga s primerjalne in zgodovinske perspektive. V mejah univerze torej politični programi in ideološki postulati ne sodijo v predavalnice in znanstvene kabinete kot predmet agitacije, propagande in vrednostnega opredeljevanja. Noben politični program ali ideološki postulat ne more imeti apriorne prednosti pred katerikoli drugim tako, da bi predstavljal ekskluzivno vsebino učnih in raziskovalnih programov, ali tako, da bi do njega učitelj in znanstvenik zavzemala pri pouku in raziskovanju pozitivno ali negativno stališče. Če bi se to zgodilo, bi bila kršena enakopravnost, ki mora veljati v družbi in na univerzi ne glede na verska, ideološka, politična, moralna ali kakšna druga prepričanja. Dajanje prednosti določenemu idejnemu ali političnemu pogledu pomeni eo ipso diskriminacijo vseh drugih idejnih usmeritev ter njihovih družbenih in političnih nosilcev.

Še posebej nesprejemljivo je dajanje prednosti določenim programom in idejam v univerzitetnih predavalnicah, kjer sedijo študentje večinoma kot »ujeta publika«, podrejena strokovni avtoriteti profesorja.

Ne glede na morebitno vzvišenost vrednot »socializma«, »samoupravljanja« ali »marksizma«, »patriotizma«, »humanizma« ali »bratstva in enotnosti med jugoslovanskimi narodi« je treba ugotoviti, da so to le posebne vrednote, o katerih ne obstoji apriorni družbeni konsenz. Predpostavljati je potrebno, da z njimi ne soglašajo določen segment družbe, določeni sloji in politične grupacije, ki so diskriminirani, če zakon privilegira idejno usmeritev, s katero se ne identificirajo.

Še težji problem pa predstavlja neopredeljenost in neopredeljivost teh vrednot, njihova možna arbitrarna, različna razlaga oziroma pluralizem njihovih možnih vsebinskih opredelitev, za katere lahko predpostavljamo, da niso le komplementarne, ampak si tudi nasprotujejo. Zaradi tega pa je možno, da bo pri interpretaciji in konkretizaciji določene zakonsko ohlapno opredeljene vrednostne usmeritve univerzitetnega pouka ali raziskovanja prišlo do prevlade določene razlage, s tem pa spet do diskriminacije vseh drugih možnih alternativnih razlag in njihovih zagovornikov.

Z vidika strokovnega soglasja o objektivnosti in vrednostni nepristranosti znanosti ter njenega pouka, pa tudi z vidika mednarodnih in ustavnih standardov o akademski svobodi kot temeljni človekovi pravici so torej nesprejemljive vse tiste določbe prejšnjih in sedanje zakonske ureditve univerze v Sloveniji, ki vsiljujejo univerzitetnemu pouku, študiju in znanstvenemu raziskovanju take smotre in s tem vsebinske usmeritve, ki so ideološko, versko, moralno ali politično pristranske.

Prav tako nesprejemljiva je tudi zakonska regulacija razmerij med univerzo ter

¹² Max Weber, »Politics as a Vocation«, v: *From Max Weber*, H. H. Gerth in C. Wright Mills (ur.), New York: Oxford University Press, 1958, str. 77–128.

¹³ Max Weber, »Science as a Vocation«, v: *From Max Weber*, str. 129–158.

njenim sistemskim okoljem, ki daje določenim političnim in ideološkim (ali morebitnim cerkvenim) subjektom posebna pooblastila in pravice pri določanju idejne vsebine študijskih in raziskovalnih programov. Vsa taka določila so nesprejemljiva zlasti z vidika tiste minimalne univerzitetne avtonomije, ki naj varuje v interesu študentov in profesorjev – in še posebej v interesu širše družbene in narodne skupnosti – svobodo znanosti in njenega pouka.

Vpliv družbene skupnosti pa ni le legitimen, ampak tudi nujen – zlasti v fazi izbora raziskovalnih problemov univerzitetnih znanstvenikov in v fazi izbora študijskih problemov univerzitetnih profesorjev in študentov.

»Problemi« nastajajo v socialni, ekonomski, politični, tehnološki ali kulturni praksi. Vsak »problem« predpostavlja nezadovoljenost določenih družbenih potreb in zavestno prizadevanje prikrajšanega subjekta, da bi na določen način dosegel svoje cilje, interese. »Imeti problem« pa predvsem pomeni, da ustrezeni subjekt ne ve, kako bi dosegel svoj cilj, da torej dvomi o tem, katera sredstva bi izbral.

Legitimni in nujni so torej vsi tisti kanali vzajemnega komuniciranja in vplivanja med univerzo in širšim sistemom, ki omogočajo posredovanje informacij o »problemih« in transformacijo »socialnih problemov« v »raziskovalne in študijske probleme«. S tem pa tudi prevajanje idejnega, političnega in socialnega dvoma v znanstvene hipoteze.

Glede na output fazo raziskovalnega in po drugi strani političnega procesa pa so legitimni in nujni tudi vsi tisti kanali, ki omogočajo nenehen in sproti pretok znanstvenih spoznanj od univerze k relevantnemu socialnemu okolju ter transformacijo znanstvenih razlag v alternativne predloge za reševanje socio-ekonomskih in političnih vprašanj.

Z vidika zgoraj povedanega se mi zdi primerna naslednja formulacija iz slovenskega univerzitetnega zakona iz leta 1957: »Univerza in fakultete . . . s svojim delom in sodelovanjem z gospodarskimi, kulturnimi in drugimi družbenimi ustanovami in organizacijami v državi in z mednarodnim znanstvenim in strokovnim sodelovanjem pospešujejo znanost in pouk in podpirajo s tem gospodarski, kulturni in družbeni razvoj države.« (5. člen)

Povsem nesprejemljive pa so vse že zgoraj citirane in druge njim smiselno podobne določbe veljavnega Zakona iz leta 1975.

3. KRITERIJI SELEKCIJE IN PROMOCIJE UNIVERZITETNIH ZNANSTVENIH IN PEDAGOŠKIH DELAVCEV

Slovenski zakon o Univerzi (1957) je poleg strokovnih, znanstvenih in pedagoških kvalifikacij za opravljanje poklica univerzitetnega učitelja predpisoval tudi »potrebne moralne pogoje za to, da bo lahko vzgajal študente v zavedne državljane socialistične skupnosti« (71. člen). V 81. členu pa je določal, da mu lahko preneha »služba še pred potekom dobe, za katero je bil izvoljen . . ., če je v moralnem pogledu neprimeren za univerzitetnega učitelja«. V zakonu niso bile natančneje precizirane določbe za ugotavljanje te »moralne neprimernosti«.

Naslednji trije univerzitetni zakoni (1960, 1965 in 1969) niso predpisovali posebnih »moralnih« kriterijev za izvolitev univerzitetnih učiteljev, povezanih s sposobnostjo »vzgajati študente v zavedne državljane socialistične skupnosti«. Obči družbeni procesi demokratizacije družbe in države so vplivali tudi na ureditev statusa univerzitetnih učiteljev, ki jim ni bila več naložena odgovornost za

ideološko indoktrinacijo študentov, niti ni bila več od njih zahtevana izrecna usposobljenost za tovrstno propagandno dejavnost.

Ta razvoj ni bil v začetku sedemdesetih let le povsem zaustavljen; z zakonom iz leta 1975 so bili ideološki in moralno-politični kriteriji selekcije in promocije univerzitetnih delavcev (znanstvenega in učnega osebja) v primerjavi s prvim povojnim obdobjem še poudarjeni, razširjeni in konkretizirani. Njihova implementacija je bila dodatno zavarovana in institucionalizirana s postopki podeljevanja in odvzema akademskih nazivov ter z ustreznimi kontrolnimi organi: Za selekcijo in promocijo univerzitetnega kadra je bil predpisan prosluli »tretji kriterij« – »zavzetost in družbena aktivnost pri uveljavljanju in razvijanju socialističnega samoupravnega sistema in v tem še posebej humanih odnosov«. (69. člen)

Obe zakonski ureditvi (prva iz leta 1957 ter sedaj veljavna iz leta 1975) sta v nasprotju z mednarodnimi standardi zaposlovanja delavcev na sploh in še posebej vzgojnoizobraževalnega osebja, saj kršita temeljne pravice delavcev do enakih možnosti zaposlovanja ne glede na njihovo idejno in politično usmeritev. Zakon namreč izloča iz univerzitetnega pedagoškega procesa vse, ki niso pripravljeni zavzeto in aktivno razvijati socializma in samoupravljanja, dveh specifičnih idejnih in političnih vrednot. Dostop do univerzitetnih služb je onemogočen tudi vsem tistim, ki iz svetovnonazorskih razlogov niso pripravljeni raziskovati in učiti »na podlagi marksizma«, ki je slej ko prej le ena od teoretičnih usmeritev v družboslovju.

Za izbor in napredovanje univerzitetnih znanstvenih in pedagoških delavcev pa ni pomembno le to, na podlagi kako opredeljenih kriterijev potekajo ti procesi, ampak tudi to, kolikšen je pri tem vpliv univerzitetnih kolektivov samih v primerjavi z izven-univerzitetnimi političnimi, državnimi in ideološkimi organi. Domnevati je namreč treba, da na politizacijo in ideologizacijo kadrovskih procesov vpliva tudi močnejša prisotnost »zunanjih« organov, in da je le univerzitetna avtonomija v tem pogledu garant veljave strokovnih in znanstvenih kriterijev.

V tem pogledu je ves čas do leta 1975 obstajala kontinuiteta relativne univerzitetne avtonomije. Zakon o univerzi iz leta 1957 je na splošno določal, da »voli univerzitetne učitelje, fakultetne delavce in predstojnike fakultetnih ustanov« fakultetna uprava, ki so jo sestavljali univerzitetni učitelji in določeno število sodelavcev fakultete. Izvolitev univerzitetnih učiteljev, znanstvenih sodelavcev in predstojnikov univerzitetnih ustanov je potrjeval Univerzitetni svet. Prav ta določba je pomembna, ker kaže na določno osredotočenje kadrovske funkcije na ravni univerze, učiteljski zbor fakultete pa v tem primeru ni bil podrejen »svojemu« svetu, ampak neposredno univerzitetnemu svetu.

Slovenski zakon iz leta 1960 ohranja pristojnost fakultetne uprave (to je, zbora učiteljev in sodelavcev »zavoda«) pri volitvah učiteljev, ki pa jih potrjuje svet istega zavoda.

Zakon iz leta 1965 ohranja isto ureditev, vendar pa je prejšnja »uprava« zavoda sedaj preimenovana v pedagoškoznanstveni svet z enakimi pristojnostmi glede volitev učiteljev.

Univerzitetni zakon iz leta 1969 je predhodno ureditev liberaliziral (fakultetni svet ne potrjuje več izvolitev učiteljev) ter jo v nekoliko spremenjeni obliki približal ureditvi iz leta 1957. Univerzitetni svet sedaj ne potrjuje izvolitev učiteljev, ampak o njih daje »predhodno mnenje«.

Zakon iz leta 1975 pomeni tudi v kadrovskem pogledu popoln prelom z dotedanjo ureditvijo, ki je ustrezala vsaj osnovnim pogojem univerzitetne avtonomije. Prejšnje fakultetne uprave in pedagoškoznanstveni sveti kot organi fakultetne

oziroma univerzitetne uprave so bili kot organi odločanja ukinjeni; ohranjena je bila le možnost njihovega obstoja kot posvetovalnih organov brez pravic do (so)odločanja. O izvolitvah učiteljev in sodelavcev univerzitetnih ustanov po novem odločajo tripartitno sestavljeni sveti. T. i. »delegati uporabnikov« v teh svetih soodločajo (88. člen) tudi »pri volitvah v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev ter pri preverjanju pogojev po 75. in 76. členu tega zakona in pri odvzemu naziva; o imenovanju in razreševanju ter pri volitvah in odpoklicu poslovodnih in izvršilnih organov ter članov teh organov in vodilnih delavcev«.

Posebej poudarjen je pri kadrovskih odločitvah vpliv nove habilitacijske komisije: le-ta daje pred izvolitvijo v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev stališče o tem, ali so izpolnjena z zakonom določena merila za izvolitev v naziv. Člane habilitacijske komisije voli organ upravljanja univerze na predlog republiške konference SZDL, tretjino članov pa imenuje Izvršni svet Skupščine SRS iz vrst svojih članov ali drugih državnih funkcionarjev (30. člen). Svet visokošolske temeljne organizacije lahko izvoli kandidata v naziv samo na podlagi pritrdilnega stališča habilitacijske komisije pri univerzi.

Vsa ta določila zagotavljajo skoraj neomejen vpliv političnih in državnih organov na izbor in napredovanje univerzitetnega znanstvenega in pedagoškega osebja. Na sestavo habilitacijske komisije vplivata vodilni politični organ (RK SZDL) in vodilni državni organ (IS SRS). Oba lahko blokirata izvolitev kateregakoli univerzitetnega delavca, ki se ni pripravljen zavzemati za njuno politično »linijo«, lahko pa odstraniti iz univerzitetne službe s postopkom za odvzem naziva tudi kogarkoli, ki se je »zameril oblasti«. Zgoraj opisana možnost seveda nima le statusa hipoteze, ampak je bila na podlagi zakona tudi v praksi potrjena in realizirana. Tovrstno ukrepanje pa ni bilo pomembno le v konkretnih primerih blokade ali poklicno-strokovne likvidacije univerzitetnih učiteljev, ampak je imelo, domnevno, tudi željeno preventivno in eksemplarično funkcijo ter ustrezen vpliv na potencialne politično in ideološko nekonformistične posameznike.

Niti najmanj torej ni sporno – spet z vidika strokovnega soglasja ter z vidika mednarodnih in ustavnih standardov o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah – da je potrebno v celoti odstraniti iz bodoče zakonske ureditve univerze v Ljubljani vsako sled zloglasnega »tretjega«, politično diskriminacijskega kriterija in da je potrebno vrniti akademskim kolektivom samim moč odločanja o selekciji in promociji univerzitetnih profesorjev, znanstvenikov in njihovih sodelavcev na podlagi intrinzičnih profesionalnih kriterijev ter brez kakršnegakoli »zunanjega« vmešavanja političnih, državnih in ideoloških organov.

Ponovno pa bi bilo primerno po eni strani zaostri profesionalne kriterije selekcije in promocije na podlagi habilitacijskega dela (v nasprotju z arbitrarno močjo »habilitacijske komisije«), po drugi strani pa osredotočiti in integrirati kadrovsko politiko na ravni univerze na podlagi institucije predhodnega mnenja ali naknadne potrditve izvolitev s strani strokovno uglednega organa pri univerzi. Tak organ bi bil lahko univerzitetni pedagoško-znanstveni svet, univerzitetni senat ali pa »habilitacijska komisija«, ki bi bila sestavljena izključno iz najbolj uglednih univerzitetnih znanstvenikov in profesorjev ali akademikov.

Pri formulaciji novega univerzitetnega zakona bo potrebno resneje premisliti tudi vprašanje samostojnosti in akademske svobode, ki jo zagotavlja institucija »tenure«, to je pravice do stalne zaposlitve. Politično in ideološko neodvisnost strokovno uveljavljenih profesorjev in znanstvenikov povsod po svetu garantira tako ali drugače urejen sistem stalne zaposlitve. Pri nas po zakonski ureditvi iz leta

1957 redni univerzitetni profesorji niso bili ponovno voljeni (75. člen je predvideval ponovne volitve le za docente in za izredne profesorje). Zakon iz leta 1969 je določal, da so redni profesorji voljeni za sedem let (49. člen), po 60. letu starosti pa niso več ponovno voljeni (52. člen). Zakon iz leta 1975 je v tem pogledu odpravil vsako razlikovanje med univerzitetnimi učitelji in določil, da so vsi izvoljeni v naziv za 5 let. Še več, kvalifikacije vsega univerzitetnega in pedagoškega osebja se po tem (še sedaj veljavnem zakonu) preverjajo sproti, zlasti pa »ob vsakoletni analizi učinkovitosti študija« – in sicer tako, da »svet visokošolske temeljne organizacije . . . presoja, kako . . . izpolnjujejo pogoje za naziv, v katerega so bili izvoljeni, in ali opravljajo svoje delo v skladu s tem zakonom.«

Mednarodno uveljavljena in v prejšnjih obdobjih povojnega univerzitetnega razvoja tudi pri nas prakticirana tradicija »tenure«, oziroma stalne zaposlitve v funkciji zagotavljanja neodvisnosti univerzitetnega osebja, bi morala biti ponovno uvedena z novim zakonom o univerzi. Primerno bi bilo uvesti stalnost zaposlitve na prehodu iz naziva docenta v naziv izrednega profesorja, pri tem pa zaostri kriterije ustrezne promocije. Ti kriteriji bi bili lahko formalizirani s posebnim habilitacijskim delom, lahko bi bili odvisni od mednarodne uveljavljenosti profesorja, ali pa bi jih ad hoc ugotavljala strokovno izjemno ugledna habilitacijska komisija na ravni univerze.

4. FUNKCIONALNA INTEGRACIJA UNIVERZE NA PODLAGI ORGANIZACIJSKE POVEZANOSTI IN ETOSA ZNANOSTI

Povojna organizacijska struktura univerze v Ljubljani je priznavala status pravne osebe tako univerzi kot tudi njenim organizacijskim sestavnim delom, fakultetam in »zavodom« oziroma kasneje inštitutom in drugim enotam (knjižnici, študentskemu naselju . . .). V nizu od prvih do kasnejših povojnih obdobj univerzitetnega razvoja sta opazna tudi dva paralelna trenda: a) krčenje pedagoških, znanstvenih in kadrovskih pristojnosti univerze kot akademskega kolektiva v prid fakultetam, ali pa – v zadnjem obdobju – v prid centralnim državno-političnim in ideološkim organom, kakršni so habilitacijska komisija univerze, Republiška konferenca SZDL, Izvršni svet skupščine SRS in Centralni komite ZKS oziroma njegov Marksistični center. (Vsi zadnje navedeni organi seveda ne krepijo univerze kot intelektualne skupnosti, ampak jo ponižujejo na raven *ancillae politicae*); in b) krepitev organov »družbenega upravljanja« na fakultetah samih, se pravi prenosa pristojnosti s profsorskih zborov (fakultetnih uprav, pedagoško-znanstvenih svetov) na tripartitno sestavljene svete, na »uporabnike«, na politične in državne organe in na »dvopartitno« sestavljene »samoupravne interesne skupnosti« za raziskovanje in za izobraževanje.

Intelektualna in znanstveno-moralna skupnost univerze je bila torej sistematično – v vertikalni in v horizontalni smeri – razbita, akademsko integracijo univerze pa je nadomestila politično-ideološka.

Kaj pomenijo ti procesi z vidika svobode znanosti in njenega pouka na univerzi? Katerakoli skupnost, tudi akademska, je lahko svobodna in neodvisna le toliko, kolikor je notranje trdna, povezana in močna, in kolikor je integrirana funkcionalno ter na podlagi zanjo specifičnih integrativnih mehanizmov, vrednot in skupinske morale (etosa znanosti kot specifičnega *esprit d'corps-a* univerze).

Vsi ti pogoji akademske integracije – in s tem svobode – univerze so bili v preteklih povojnih obdobjih pri nas sistematično likvidirani. Z novim, prihajajo-

čim zakonodajnim obdobjem bi jih bilo nujno potrebno prav tako sistematično, dosledno in natančno ponovno vzpostaviti, revitalizirati in stabilizirati. Kakšni konkretni cilji se pri tem zastavljajo?

a) Odpraviti bo treba vse inštitucionalne mehanizme za neposredno politično-uporabniško kontrolo univerze na nižjih ravneh: na ravni fakultet, inštitutov, fakultetnih komisij, marksističnih centrov in drugih. Vpliv na nadzor lahko širši sistem izvaja le na centralno vodenje univerze, konkretno preko univerzitetnega sveta. Neposredni vpliv in nadzor »družbe« ne sme biti difuzen, prisoten na vseh ravneh in segmentih ter preko vseh organizacijskih enot univerze. Partner politiki in državi mora biti enotno organizirana in na podlagi znanstvenega etosa integrirana univerza, ki s »širšo družbo« komunicira kot avtonomna organizacija preko svojih avtoritativnih in legitimnih organov univerzitetne samouprave.

b) Univerzitetni zakon iz leta 1975 je od vseh povojnih ureditev najbolj dosledno uveljavil načelo podružbljanja univerze v najslabšem pomenu te besede. »Podružbljanje« v tem primeru namreč pomeni podreditev univerze arbitrarni in diskrecijski kontroli najrazličnejših partikularističnih skupin pritiska, začevši od raznih »samoupravnih« birokratskih aparatov, prek vodilnih organov političnih organizacij, kakršni sta Zveza komunistov in Socialistična zveza, prek študentov in občin do državnih upravnih organov. »Zunanja kontrola« univerze je s tem zakonom postala »totalna«, in sicer kot posledica realiziranih interesov in nagibov zagovornikov partijske, totalitarne države.

Kontrola in vpliv širšega sistema na univerzo bi morala biti v bodoče v funkciji pravne države kot demokratičnega katalizatorja nacionalnih interesov. To kontrolo in vpliv bi v okviru pravne države morali izvajati le natančno določeni državni organi s povsem določno predvidenimi kompetencami, v okviru precizno predpisanih postopkov soodločanja, inšpekcije in pritožbenih postopkov. Povedano velja še posebej za sistem financiranja univerze prek državnega proračuna in z neposrednimi pravno-ekonomskimi oblikami menjave.

c) Zgoraj sem že omenil potrebo po prenosu določenih kompetenc s fakultet na pedagoško-znanstvene organe univerze. Poudariti pa je treba še nujnost prenosa kompetenc z ravni fakultet navzdol, na temeljne pedagoške in znanstvene organizacijske enote univerze, se pravi na (matične) katedre, na oddelke, »odseke«, inštitute, in druge. Vprašanje je, ali je sploh potrebno ohraniti pravno osebnost fakultet. Morda bi zadostovalo, če bi imela v bodoče naravo pravne osebe le univerza, nižje akademske univerzitetne enote (katedre, oddelki, fakultete, inštituti) pa bi imele le poslovno, znanstveno in pedagoško samostojnost in samoupravnost v okviru enotnega pravnega organizma univerze.

Na ta način bi odpravili fakultetni vmesni nivo administriranja, ki preprečuje funkcionalno integracijo univerze, ali pa bi ohranili le tiste pristojnosti fakultet, ki so funkcionalne z obeh temeljnih vidikov: z vidika katedre/oddelka in z vidika univerze kot celote.

Po drugi strani pa bi (matičnim) katedram/oddelkom omogočili neposredne vzajemne povezave po vsem univerzitetnem znanstvenem in pedagoškem prostoru, številne nove študijske povezave in interdisciplinarne raziskovalne programe.

d) Zgoraj prikazani model nove organizacije univerze ne terja nobene »nove reforme«, reorganizacije, ampak pomeni le ponovno oživitev že delujočih funkcionalnih, »naravnih« akademskih kolektivov, ter likvidacijo tistih univerzi vsiljenih umetnih, bistvu akademske skupnosti tujih ideološko-političnih mehanizmov kontrole, represije in oblasti.

Zato lahko pričakujemo, da bi šla funkcionalna integracija univerze vštric z njeno ponovno moralno integracijo na podlagi avtoritete znanja, strokovnih dosežkov, profesionalne reputacije, znanstvene veljave in pedagoškega ugleda profesorjev – na podlagi za univerzo specifičnih vrednot in pravil znanstvenega etosa.